

Credință, Dumnezeu, ateism: perspective

Ateismul contemporan

Adolescent, elev al seminarului din Gori, Iosif Djugașvili se scâldea în râu cu câțiva colegi. După baie, stând la soare, le spuse, pe neașteptate: – Am să vă dau o veste mare... Dumnezeu nu există. – Dar de unde știi? se mirară băieții. – Am citit o carte... Darwin, *Originea speciilor!*

Această anecdotă întemeiază cariera unuia din cei mai mari criminali ai istoriei, răspunzător de moartea a milioane de oameni. Cine denunță crimele comise în numele religiei nu trebuie să uite că secolul XX a fost acela al crimelor de masă în numele ateismului. Ideologiile atee, nazismul, comunismul, au lăsat în urmă violențele provocate de fanatismul religios.

Mi-a apărut cu atât mai semnificativă descoperirea tânărului zurbagiu care avea să devină Stalin (povestită în cartea lui Simon Montefiore despre tinerețea tiranului) când am luat cunoștință de campania ateistă din Anglia, constatând că promotorii și liderii ei vin în mare parte din cercurile evoluționiste, ca, de pildă, R. Dawkins cu a sa *The God Delusion* din 2006. Este vorba despre un denunț agresiv al relelor aduse de credința religioasă, în tradiția epicuriană a lui Lucrețiu, *tantum religio potuit suadere malorum*, „la atât de multe nenorociri a putut duce religia“... Trebuie spus că ateismul militant de tip pozitivist este un fel de

religie, are caracterul afirmativ, peremptoriu al dogmelor religioase.

O fundație ateistă a plătit o campanie publicitară: la Londra, pe autobuzele cu etaj este pictat cu litere mari „Dumnezeu nu există“. Mi-am amintit o anecdotă despre fiziologul rus I.P. Pavlov. Trecând, după revoluție, prin fața unei biserici, savantul își făcu semnul crucii. Un comsomolist îl apostrofă: – De ce-ți faci cruce? – Fiindcă cred în Dumnezeu. – Păi, să nu crezi în Dumnezeu! – Dar în ce să cred, tinere? – În știință, moșule. Practica științifică nu pare într-o contradicție inerentă cu religia, sugera omul de știință... totuși, este greu de contestat rolul pe care l-au jucat cultura științifică și lumea tehnologizată care a rezultat din ea în slăbirea evidentă a practicilor religioase.

Golirea bisericilor este totuși restrânsă. Ea pare limitată la Europa Occidentală. În țara științei și tehnicii care sunt Statele Unite, religia este omniprezentă, iar ateismul, suspect. R. Dworkin¹ observa că un ins declarat ateu nu ar avea nici o șansă să facă o carieră politică în America. Islamul cunoaște o expansiune, nu numai agresivă. S-ar putea spune că, în afara Europei, ceea ce s-a accentuat nu este atât procesul de desacralizare, cât mai ales antagonismul dintre știință și credință... Conștiința actuală percepe cu acuitate fenomenul care constă în aceea că știința și-a anexat explicația unor procese universale care altădată erau de domeniul credinței. Exemplul cel mai bun este teoria evoluției, care l-a făcut pe tânărul Djugașvili să-și piardă credința. Lupta dintre teologie și științele naturii a durat secole; am putea aminti discuțiile în jurul astronomiei, revoluția copernicană, dar și triumfurile temporare ale bisericii cu renegarea lui Galilei. Este totuși interesant de observat că dialogul cu ascuțișuri extrem de polemice s-a

1. R. Dworkin, „Religion without God“, *The New York Review of Books*, 4 aprilie 2103. Textul este primul capitol al unei cărți în curs de apariție.

purtat între știință și Biserica Romano-Catolică; numai aceasta a practicat cu ardoare antagonismul știință-religie. Tonul polemic a fost însușit și de mediul științific, ducând în cele din urmă la „laicitatea“ științei, devenită, în mediile pozitive, o a doua religie. Catholicismul a dus o luptă de ariergardă, în care a arătat multă elasticitate.

Dacă urmărim istoria atitudinii catolice față de darwinism¹, realizăm că biserica a fost chiar de la sfârșitul secolului al XIX-lea dispusă la concesii. În enciclica *Humani generis* din 1950 se recunoștea justetea teoriei evoluției, *până la apariția omului*; în acest moment s-ar fi produs pe *homo* un soi de grefă de spirit grație unei intervenții divine. Evident, o astfel de ipoteză nu era credibilă. Așa încât ultimele luări de poziție ale lui Benedict al XVI-lea (în comentariul asupra Facerii intitulat *In principio*) vorbește despre „unitatea internă a creației și evoluției, ca și a credinței și a rațiunii“... adăugând că aceste două concepte sunt „complementare, nu contradictorii“.

În fond, doctrina catolică se dovedește cu mult mai puțin dogmatică decât ateismul radical de sorginte darwinistă de tip R. Dawkins. Pe de altă parte, această *suplețe dogmatică* este rodul unei presiuni constante a gândirii științifice asupra celei religioase. Credem că noțiunea de complementaritate este o sinteză valabilă, un punct de sosire... pentru a testa această ipoteză este necesar să ne oprim o clipă asupra credinței... cuvântul acoperă mai multe semnificații.

Pistis-fides

Într-o primă accepțiune, credința este încredere; *pistis* în greaca veche, *fides* în latină. Este acea stare a sufletului prin

1. Vezi http://en.wikipedia.org/wiki/Catholic_Church_and_evolution.

care adoptăm convingerea că Dumnezeu știe ce face, că trebuie să acceptăm soluțiile pe care le propune ca făcând parte dintr-un plan general binevoitor, chiar dacă nu aducător de bine în fiecare moment, pentru fiecare individ. Această accepțiune a credinței este evident legată de existența unui Dumnezeu nu numai creator, dar și activ, prezent nu numai în devenirea cosmosului, ci și în destinul fiecărui om. Acestui Dumnezeu al încrederii îi corespunde cel mai bine calificarea de „Providență“. El știe ce să facă, acționează conform unui plan pe care nu-l putem totdeauna înțelege. Există o profundă asemănare între acțiunea Providenței și tatăl patriarhatului. Asemenea tatălui, Providența știe ce trebuie să facă, vede uneori mai departe de binele imediat. Fiii trebuie să accepte deciziile, ordinele și sentințele lui. Ordinea patriarhală este inexorabilă, nu cunoaște excepție. Iahve poate da ordine absurde, monstruoase chiar. Astfel, el va porunci lui Avraam să-și sacrifice fiul, pe Isaac (Facerea 22), ordin căruia patriarhul nu-i rezistă. Obediența tatălui față de Dumnezeu instituie o ierarhie de necontestat: Iahve – tată – fiu. Este însă o ordine mereu transgresată, chiar la fiecare generație. O ordine, am putea spune, făcută să fie călcată. Dinamica a fost sesizată de Freud în *Totem și tabu* (1913), analiză reluată în *Moise și monoteismul* (1939). Fiecare generație se revoltă împotriva ordinii patriarhale și „ucide“, simbolic sau real, pe tată, contestând astfel ordinea divină. Așa fac în repetate rânduri evreii în deșert, adorând vițelul de aur, recăzând în idolatrie, adică refuzând religia impusă de Moise. Pedepsa este teribilă (Ieșirea 32): Dumnezeu îi cere lui Moise stârpirea întregului popor ales, dar Moise negociază cu El. În cele din urmă, prin acțiunea unui comando de leviți, vor fi uciși *numai* trei mii de oameni. Evreii vor recădea de numeroase ori în idolatrie, ca și cum pedeapsa nu ar fi fost suficientă pentru a împiedica tendința *pulsională* către revoltă.

Această primă accepțiune a credinței: credința ca încredere – *pistis* – este intim legată de existența unui Dumnezeu

personal, implicat activ și permanent în soarta universului și a umanității.

Credința ab auctoritate

În știință, cuvântul „credință“ înseamnă o formă de cunoaștere inferioară științei. Dacă spun „cred că noaptea următoare va fi eclipsă de lună“, este evident că nu am toate probele științifice sau toate informațiile necesare pentru a afirma că fenomenul se va produce. Dacă însă am obținut prin calcul dovada că va avea loc eclipsa, atunci pot să spun că *știu*, stăpânesc știința. Dar dacă am citit în ziar că se va produce o eclipsă? În acest caz, eu nu știu acest lucru, ci numai presupun că oamenii de știință sunt competenți și nu s-au înșelat prezicând fenomenul. Credința religioasă, în această accepție, se bazează pe un demers asemănător. În calitatea mea de adept al unei anumite religii, accept adevărul revelat de cărțile sfinte și de autoritatea morală a sfinților, a marilor inspirați și a preoților. A nu „crede“, în acest sens, este ca și cum nu aș crede în informația din ziar despre eclipsă și aș decide să studiez astrofizica pentru a-mi dovedi cu certitudine când se vor produce viitoarele eclipse. Aș numi acest tip de credință *credința ab auctoritate*.

Filosofii, și împreună cu ei toți cei care au încercat să se ridice deasupra unei gândiri obediente de tip popular, au găsit o cale intelectuală spre a ieși din ambiguitatea credinței autoritare. Au postulat că revelația se face prin cunoaștere, accesul către divinitate se obține printr-o serie de pași raționali, prin *gnoză*. Prin urmare, numai cine urmează o instruire specială și treptată, o inițiere are acces la adevărul suprem. Gnosticismul a fost izvorul tuturor religiilor și ordinelor *ezoterice*, tradiționaliste. Față de religiile *exoterice*,

el reprezintă un punct de contestație. Slăbiciunea gnosticismului față de religie este că rămâne rece, este lipsit de forță emoțională. Dar și față de știință gnosticismul este pe o poziție slabă, știința fiind tot o abordare rațională, mai sofisticată, folosind un instrumentar intelectual complex, care presupune el însuși o formă de inițiere a discipolului – om de știință. Conform științei, rațiunea ajunge la o altă cunoaștere decât aceea de tip religios.... dar să presupunem că, din treaptă în treaptă, acest gnosticim sofisticat care este știința ar ajunge la descoperirea lui Dumnezeu. Atunci, originea tuturor lucrurilor, forța dominantă a Universului, chiar interacțiunea divinității cu fiecare om în parte ar primi o explicație fizică sau biologică. Ar mai fi aceasta religie? Știința și-a anexat multe domenii care altădată nu-i aparțineau, cum ar fi fenomenele cosmice, meteorologice, patologice. Din momentul în care găsim o explicație naturalistă a unui fenomen, domeniul științei câștigă un teren pe care altădată religia îl stăpânea. Religia se retrage, știința i se substituie, dar cunoașterea științifică nu devine, ea însăși, religie. Retrăgându-se, religia a plecat cu propriul ei specific. Ea poate fi asemănată cu linia orizontului care se retrage pe măsură ce înaintăm, într-un deșert sau pe mare. Vedem că, vorbind despre *complementaritatea* credinței și a științei, Benedict al XVI-lea a atins un punct sensibil. Știința deplasează limitele cunoașterii, dar nu le invadează. Un teritoriu necunoscut rămâne virgin.

Pe de altă parte, religia nu mai recucerește teritoriile ocupate de știință. Catholicismul doctrinar s-a declarat împotriva concepției „proiectului inteligent“ – *intelligent design* – al creaționiștilor. Numai în cercurile integriste a găsit sprijin teoria care vrea să revină la o teorie a nașterii vieții în conformitate cu Cartea Facerii. Credința și știința nu se pot reconcilia printr-un *mixtum compositum*. Numai delimitarea dintre zona credinței și cea a științei le este permisă.

...Nu putem uita că credința *ab auctoritate* gestionează și aspectul violent, întunecat al religiei. În măsura în care